

TƏSƏRRÜFAT SUBYEKTLƏRİNİN MALİYYƏ MÜSTƏQİLLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ ONUN İQTİSADI TƏSİRLƏRİ

Nuriyyə İbrahimova,

Naxçıvan Dövlət Universitetinin Mühəsibat və maliyyə kafedrasının müəllimi, iqtisad elmləri üzrə fəlsəfə doktoru

e-mail: nuriyaibrahimova@ndu.edu.az

<https://orcid.org/0009-0006-2786-8899>

<https://doi.org/10.30546/2706-7858.8.1.2025.072>

UOT: 33; 336

Xülasə. *Təsərrüfat subyektlərinin maliyyə vəziyyətinin iqtisadi təhlili onların fəaliyyətinin səmərəliliyini, maliyyə dayanıqlığını və idarəetmə qabiliyyətlərini qiymətləndirmək üçün mühüm rol oynayır. Müəssisənin maliyyə göstəriciləri, xüsusən də maliyyə müstəqilliyi və debitor borclarının idarə edilməsi müəssisənin maliyyə sabitliyini və uzunmüddətli dayanıqlılığını təyin edir. Bu təhlillər müəssisənin maliyyə resurslarından necə istifadə etdiyini, xarici borclardan nə dərəcədə asılı olduğunu və pul axınlarının səmərəli idarə olunmasını müəyyən edir. Məqalənin məqsədi, məhz müəssisələrin maliyyə müstəqilliyini və debitor borclarının idarə edilməsini təhlil etmək və bu göstəricilərin iqtisadi əhəmiyyətini dəyərləndirməkdir.*

Açar sözlər: *təsərrüfat subyektləri, maliyyə müstəqilliyi, debitor borclar, xarici borc, likvidlik göstəriciləri.*

Key words: *economic entities, financial independence, receivables, foreign debt, liquidity indicators.*

Ключевые слова: *хозяйствующие субъекты, финансовая независимость, дебиторская задолженность, внешний долг, показатели ликвидности.*

Maliyyə müstəqilliyi müəssisənin öz maliyyə mənbələrinə əsaslanaraq xarici borclardan asılı olmadan fəaliyyət göstərmək qabiliyyəti ilə xarakterizə olunur. Bu, müəssisənin uzunmüddətli dayanıqlılığının əsas göstəricisidir. Maliyyə müstəqilliyi aşağıdakı əsas göstəricilər əsasında müəyyən edilir:

Öz vəsaitlərinin xüsusi çəkisi müəssisənin ümumi maliyyə mənbələri içində öz maliyyə vəsaitlərinin payını göstərən mühüm maliyyə gös-

təricisidir. Bu göstərici müəssisənin maliyyə dayanıqlılığının əsas indikatorlarından biri hesab olunur, çünki onun yüksək olması müəssisənin xarici borclardan az asılı olduğunu və maliyyə müstəqilliyinə daha çox sahib olduğunu göstərir. Həmçinin bu göstərici müəssisənin nə qədər stabil olduğunu və bazarda uzunmüddətli mövqeyini qorumaq qabiliyyətini dəyərləndirməyə imkan verir. Öz vəsaitlərinin xüsusi çəkisi yüksək olan müəssisə maliyyə cəhətdən daha etibarlı hesab olunur, çünki həmin müəssisə xarici maliyyə

mənbələrindən çox asılı deyil və borc öhdəliklərini ödəmək qabiliyyətinə malikdir [1].

Xarici borclardan asılılıq dərəcəsi müəssisənin borclanma səviyyəsini və xarici maliyyə mənbələrinə olan asılılığını göstərir. Əgər müəssisə yüksək borclanma dərəcəsinə malikdirsə, bu, maliyyə risklərini artırır. Xarici borclardan asılılıq dərəcəsi ölkələrin iqtisadiyyatında mühüm bir göstəricidir. Bu asılılıq bir ölkənin xarici borcuna olan tələbinin, onun iqtisadi inkişafına, siyasi müstəqilliyinə və maliyyə sabitliyinə necə təsir etdiyini araşdırmağa imkan verir. Xarici borc bir ölkənin xarici kredit təşkilatlarından, dövlətlərdən və ya beynəlxalq maliyyə institutlarından aldığı borc olaraq müəyyən edilir. Bu borcun yüksək olması ölkənin iqtisadiyyatını bir çox cəhətdən zədələyə bilər. Məsələn, xarici borcun artması valyuta dəyərinin azalmasına, eləcə də inflyasiyaya, iqtisadi artımın və sosial xidmətlərin azalmasına səbəb ola bilər. Belə ki, asılılıq dərəcəsinin yüksək olması ölkənin xarici maliyyə mənbələrinə olan ehtiyacını artırır. Bu vəziyyət bəzən ölkələrin siyasi müstəqilliyini və iqtisadi siyasətini məhdudlaşdırır. Eyni zamanda bu halda borcun ödənilməsi üçün ayrılan resurslar daxili investisiyalara və sosial inkişaf layihələrinə yönləndirilə bilmir. Ümumiyyətlə, xarici borclardan asılılıq dərəcəsi ölkənin maliyyə sabitliyini, iqtisadi inkişafını və sosial rifahını əks etdirən vacib bir parametrdir. Bu baxımdan dövlətlərin borc siyasətlərini diqqətlə planlaşdırması və idarə etməsi bu asılılığın azaldılmasına kömək edə bilər. Müasir dövrdə iqtisadiyyatın qlobalaşması və maliyyə sistemlərinin bir-biri ilə bağlı olması xarici borc məsələsini daha da mürəkkəbləşdirir. Bu səbəbdən xarici borclardan asılılıq dərəcəsinin azaldılması üçün strateji yanaşmaların inkişaf etdirilməsi zəruridir [2].

Likvidlik bir müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini ödəmə qabiliyyətini əks etdirən maliyyə göstəriciləridir. Bu göstəricilər maliyyə sağlamlığının qiymətləndirilməsində mühüm rol oynayır. Maliyyə müstəqilliyinin yüksək səviyyədə olması müəssisənin xarici maliyyə mənbələrindən asılılığını azaldır və maliyyə sabitliyini təmin edir. Əks halda, yüksək xarici borclar maliyyə dayanıqlılığını zəiflədərək risklərin artmasına səbəb ola bilər. Müxtəlif likvidlik gös-

təriciləri mövcuddur, lakin ən çox istifadə olunanlar aşağıdakılardır:

Cari nisbət göstəricisi (Current Ratio): Bu göstərici müəssisənin cari aktivlərinin (qısamüddətli aktivlər) cari öhdəliklərinə (qısamüddətli borclar) nisbətini ölçür. Yüksək cari nisbət müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərini ödəməkdə daha güclü bir vəziyyətdə olduğunu göstərir (Moyer, 2017).

Qısamüddətli likvidlik nisbəti göstəricisi (Quick Ratio): Bu göstərici cari aktivlərdən stokların çıxılmasından sonra qısamüddətli öhdəliklərin ödənilməsi qabiliyyətini göstərir. Bu nisbət müəssisənin stoklarının likvid olmadığını nəzərə alaraq daha dəqiq bir göstərici təqdim edir (Brealey, 2019).

Nüfuz göstəricisi (Cash Ratio): Bu göstərici yalnız nağd pul və nağd ekvivalentlərin cari öhdəliklərə nisbətini ölçür. Nüfuz göstəricisi müəssisənin tam likvidlik vəziyyətini əks etdirir və qısamüddətli öhdəlikləri ödəmə qabiliyyətini daha da vurğulayır (Ross, 2020).

Dövrü göstəricisi (Operating Cash Flow Ratio): Bu göstərici müəssisənin əməliyyat fəaliyyətlərindən əldə etdiyi nağd pul axınlarını cari öhdəliklərinə nisbətlə ölçür. Eyni zamanda bu göstərici müəssisənin əməliyyat fəaliyyətinin qısamüddətli öhdəliklərini qarşılamaq qabiliyyətini ölçməyə kömək edir (White, 2021).

Sadələndirilmiş bu göstəricilərin hər biri bir müəssisənin likvidlik vəziyyətini qiymətləndirmək üçün müxtəlif aspektlər təqdim edir. Ümumiyyətlə, yüksək likvidlik göstəriciləri müəssisənin maliyyə sağlamlığının göstəricisi olaraq qəbul edilir və investorlar, kreditorlar və analitiklər tərəfindən diqqətlə izlənilir.

Maliyyə müstəqilliyinin təhlili. Müəssisənin maliyyə müstəqilliyi balans hesabatına əsasən qiymətləndirilir. Bu zaman əsasən müəssisənin vəsaitlərinin payı, borclanma səviyyəsi və likvidlik göstəricilərinə diqqət yetirilir. Maliyyə müstəqilliyinin aşağı olması müəssisənin xarici maliyyə mənbələrindən asılılığının artmasını göstərir və uzunmüddətli dövrdə maliyyə dayanıqlılığını zəiflədir [1].

Debitor borcları müəssisənin digər hüquqi və fiziki şəxslərə satdığı məhsul və ya göstərdiyi xidmətlər qarşılığında əldə edəcəyi, lakin hələlik ödənilməyən pul məbləğləridir. Debitor borc-

larının səmərəli idarə edilməsi müəssisənin pul axınlarının idarə olunması və likvidliyinin qorunması üçün böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu borcların vaxtında ödənilməməsi maliyyə axınını zəiflədərək müəssisənin likvidlik vəziyyətini pisləşdirir. Debitor borclarının təhlili üçün istifadə olunan **“borcların dövriyyəsi”** göstəricisi müəyyən dövr ərzində debitor borclarının neçə dəfə tam ödənildiyini göstərir. Bu göstərici həm müəssisənin pul axınının sürətini ölçür, həm də inflyasiyaya, iqtisadi artımın və sosial xidmətlərin azalmasına səbəb ola bilər. Belə ki, borcların dövriyyəsi bir müəssisənin borc və maliyyə öhdəliklərini nə dərəcədə effektiv idarə etdiyini əks etdirən mühüm bir maliyyə göstəricisidir. Bu dövriyyə müəssisənin maliyyə dayanıqlılığını, müştəri münasibətlərini və kredit mühitini analiz etmək üçün istifadə olunur. Borcların dövriyyəsinin əsas aspektləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- *Borcların dövriyyə müddəti (Accounts Payable Turnover Ratio)*: Bu göstərici müəssisənin borc öhdəliklərini (təchizatçılara olan borcları) nə qədər tez ödədiyini göstərir. Yüksək dövriyyə müddəti müəssisənin borclarını sürətli ödədiyini, aşağı dövriyyə isə daha uzun müddət gözlədiyini göstərir [5].

- *Borcların dövriyyəsi (Debt Turnover Ratio)*: Bu göstərici borcun gəlirə olan nisbətini göstərir, ondan müəssisənin borclardan nə dərəcədə gəlir əldə etdiyini qiymətləndirmək üçün istifadə olunur [6].

- *Qısamüddətli borc dövriyyəsi (Short-term Debt Turnover)*: Bu göstərici qısamüddətli borcların dövriyyəsini ölçür, həmçinin müəssisənin qısamüddətli borc öhdəliklərini nə dərəcədə effektiv idarə etdiyini nümayiş etdirir [7].

- *Borcların maliyyə xərcləri (Cost of Debt)*: Bu göstərici müəssisənin borc öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün ödədiyi faizlərin və digər maliyyə xərclərinin ümumi dəyərini əks etdirir, müəssisənin borc maliyyəsini ölçmək və borc strategiyalarını qiymətləndirmək üçün istifadə olunur [8].

Borcların dövriyyəsi müəssisələrin maliyyə durumunu, likvidlik qabiliyyətini və müştəri münasibətlərini qiymətləndirmək üçün də önəmlidir. Müəssisələrin maliyyə siyasətlərinin formalaşmasına və maliyyə resurslarının effektiv idarə

edilməsinə kömək edən bu göstəricilər aiddir:

Ödəniş riski müəssisənin debitor borclarının vaxtında ödəmə qabiliyyətini dəyərləndirir və ödəniş gecikmələri zamanı yaranan riskləri təyin edir [3].

Orta ödənilmə müddəti müəssisələrin maliyyə sağlamlığını qiymətləndirmək və müştəri münasibətləri ilə bağlı strategiyaları formalaşdırmaq üçün kritik bir göstərici olaraq bir müəssisənin müştərilərinə satdığı məhsul və ya xidmətlər üçün alacağı ödənişlərin nə dərəcədə tez toplanıldığını ölçən maliyyə göstəricisidir. Bu göstərici müştəri ödənişlərinin vaxtında almaq qabiliyyətini və şirkətin maliyyə dayanıqlılığını əks etdirir.

Orta ödənilmə müddətinin hesablanması müştəri ödənişlərinin şirkət tərəfindən nə qədər müddət ərzində toplanıldığını göstərir. Belə ki, orta ödənilmə müddəti bir müəssisənin maliyyə dayanıqlılığına birbaşa təsir göstərir, yüksək orta ödənilmə müddəti isə müəssisənin müştərilərinin ödənişlərini vaxtında etmədiyini göstərir ki, bu da maliyyə axınlarının azalmasına və likvidlik problemlərinə səbəb ola bilər [6].

Orta ödənilmə müddətinin uzunluğu müəssisənin müştərilərlə olan münasibətlərini də əks etdirir. Müştərilərə verilən kredit şərtləri ödənişlərin toplanılma müddətinə təsir edə bilər. Uzunmüddətli ödənilmə müddətləri müştərilərlə daha çox münasibət qurmağı təşviq edə bilər, eyni zamanda bu maliyyə risklərini də artırır [7].

Orta ödənilmə müddətinin izlənilməsi müəssisənin maliyyə idarəçiliyində mühüm rol oynayır. Şirkətlər bu göstəricini optimallaşdıraraq müştəri ödənişlərinin daha tez toplanılmasını təmin edə bilərlər. Bu, maliyyə axınlarının artırılması və likvidlik risklərinin azaldılması ilə nəticələnə bilər [8].

Nəticə. Müəssisələrin maliyyə müstəqilliyinin qorunması və debitor borclarının səmərəli idarə edilməsi onların uzunmüddətli maliyyə dayanıqlılığını təmin etmək üçün əsas şərtlərdən biridir. Maliyyə müstəqilliyinin yüksək olması müəssisəni xarici maliyyə mənbələrinin asılılığından qurtararaq böhran dövrlərində dayanıqlılığı artırır. Debitor borclarının təhlili isə müəssisənin likvidliyini qorumaq və pul axınlarını səmərəli idarə etmək baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır.

yır. Bu təhlillər əsasında müəssisələr maliyyə vəziyyətlərini gücləndirə və iqtisadi göstəricilərini yaxşılaşdırma bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Məmmədov E., Quliyev T. Maliyyə müstəqilliyinin artırılması yolları və müəssisə dayanıqlılığına təsiri. "Azərbaycan iqtisadiyyatı" jurnalı, 2021, 2(4), s.45-58.
2. Əliyeva G. Maliyyə müstəqilliyinin göstəriciləri və iqtisadi əhəmiyyəti. "İqtisadi araşdırmalar" məcmuəsi, 2020, 3(1), s.29-37.
3. Həsənov R. Debitor borclarının idarə olunması və risklərin azaldılması yolları. "Maliyyə və kredit" jurnalı, 2019, 5(3), s.67-80.
4. İsmayılov N. Azərbaycan müəssisələrində debitor borclarının ödənilməsi və maliyyə idarəetməsi. "İqtisadiyyat və inkişaf" məcmuəsi, 2020, 4(2), s.99-112.
5. Horngren C.T., Sundem G.L., Stratton W.O. Introduction to Management Accounting. Pearson, 2018.
6. Fridson M.S., Alvarez F. Financial Statement Analysis: A Practitioner's Guide. Wiley, 2017.
7. Brigham E.F., Ehrhardt M.C. Financial Management: Theory & Practice. Cengage Learning, 2016.
8. Damodaran A. Applied Corporate Finance. Wiley, 2018.

N.Ibrahimova

Evaluation of financial independence of economic subjects and its economic effects

Abstract

The economic analysis of the financial situation of economic entities plays an important role in evaluating the efficiency of their activ-

ities, financial stability and management abilities. Financial indicators of the enterprise, especially financial independence and management of receivables, determine the financial stability and long-term stability of the enterprise. These analyzes determine how the enterprise uses its financial resources, how dependent it is on external debt and how effectively cash flows are managed. The purpose of the article is to analyze the financial independence of enterprises and the management of receivables and to evaluate the economic significance of these indicators.

Н.Ибрагимова

Оценка финансовой независимости хозяйственных субъектов и ее экономические последствия

Аннотация

Экономический анализ финансового положения хозяйствующих субъектов играет важную роль в оценке эффективности их деятельности, финансовой устойчивости и возможностей управления. Финансовые показатели предприятия, особенно финансовая независимость и управление дебиторской задолженностью, определяют финансовую устойчивость и долгосрочную устойчивость предприятия. Эти анализы определяют, как предприятие использует финансовые ресурсы, в какой степени оно зависит от внешнего долга и эффективно ли управляются денежные потоки. Целью статьи является анализ финансовой независимости и управления дебиторской задолженностью предприятий и оценка экономической значимости этих показателей.